S.E.SHIRINOV

SOLIQ RISKLARI VA ULARNI BOSHQARISH

UO'K:336(075)
KBK:65.262я7
Sh-63 S.E.Shirinov. Soliq risklari va ularni boshqarish: *o'quv qo'llanma*;
-T.: OOO "DIADEMA NUR SERVIS", 2023. – 228 бет.

ISBN:978-9943-9110-7-9

Mazkur o'quv qo'llanma Toshkent moliya instituti Kengashining 2022-yilning 30-avgustidagi 1-sonli bayonnomasi bilan ma'qullangan soliq risklari va ularni boshqarish fanining o'quv dasturi asosida tayyorlangan. Unda "Soliq risklari va ularni boshqarish" fanining predmeti, metodlari, soliq risklari va ularni boshqarishning nazariy asoslari, soliq risklarini diagnostikasi, soliq risklarini sifatli baholash usullari, soliq risklarini miqdoriy baholash usullari, makrodarajada soliq tahlili orqali soliq risklarini aniqlash va ularga baho berish, soliq risklarini boshqarish jarayoni, soliqni prognozlash orqali davlat tomonidan soliq risklarini boshqarish, soliq nazorati vositasida soliq risklarini boshqarish, soliq to'lovchilarni, soliq solish obektlarini hamda soliq solish bilan bog'liq obektlarni hisobga qo'yish va hisobini yuritish orqali soliq risklarini boshqarish, soliq qonunchiligini buzganlik uchun javobgarlikka tortish kabi masalalar o'z aksini topgan.

Darslik, 70410201-Soliqlar va soliqqa tortish(tarmoqlar va faoliyat turlari bo'yicha) magistratura mutaxassisligi boyicha ta'lim olayotgan magistrantlari, shuningdek soliq risklarini boshqarish bilan bog'liq bo'limlarida ishlovchi soliq idorasi xodimlari uchun mo'ljallangan.

UO'K:336(075)
KBK:65.262я7

Taqrizchilar:

Ergashev I. O. - O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi huzuridagi Fiskal institut "Soliqlar va soliqqa tortish" fakultet dekani, dotsent, i.f.n.

Qiyosov Sh. - TMI "Soliqlar va soliqqa tortish" kafedrasi, professor v.b., PhD.

ISBN:978-9943-9110-7-9

© S.Shirinov, 2023
© OOO « DIADEMA NUR SERVIS », 2023

X/R: 1392 / 2-50
TOSHKENT MOLIYA INSTITUTI
AXBOROT-RESURS MARKAZI

SO'Z BOSHI

Soliqlar davlat byudjeti daromadlarining asosiy qismini tashkil qilar ekan, mamlakatda olib borilayotgan keng qamrovli islohotlarni moliyaviy ta'minlash masalasi soliq tushumlari miqdoriga bog'liq. Bundan tashqari, Davlat byudjeti daromadlari hisobidan ijtimoiy soha xarajatlari moliyalashtiriladi. Soliq tushumlari miqdoriga ko'plab ijobiy va salbiy omillar ta'sir ko'rsatadi. Eng katta salbiy omillardan biri – bu, soliq riski hisoblanadi.

Tez rivojlanayotgan O'zbekiston iqtisodiyoti sharoitida, soliq tizimida keng-ko'lamli islohotlar yuz bermoqda. Hukumatimiz tomonidan soliq tizimini, shuningdek soliq siyosatini takomillashtirish maqsadida, har yili soliq mexanizmida tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirilmoqda. Albattta, soliq tizimida yuz bera yotgan bunday tub o'zgarilarni soliqchilar, iqtisodchilar, buxgalterlar, moliyachilar, huquqshunoslar tomonidan kuzatib borish qiyin bo'ladi. Buning natijasida, soliq to'lovchilar, soliq qonunchiligida yuz berayotgan o'zgarishlardan o'z vaqtida xabar topmaganligi yoki bunday o'zgarishlarning mazmun mohiyatini tushunmaganligi sababli, soliq majburiyatlarini to'liq, o'z vaqtida bajarmaslik yoki umuman bajarmasliklari mumkin. Ayrim soliq to'lovchilar esa ataylab soliq to'lashdan bo'yin tovlashi mumkin. Ming afsuski, bunday holatlar respublikamiz soliq tizimida soliq riski darajasini oshishiga olib kelmoqda.

Soliqlarni o'z vaqtida, to'liq yoki umuman to'lamaslik soliq to'lovchildar uchun og'ir oqibatlarga olib keladi.

Soliq tizimida o'ta dolzarb bo'lgan sohalardan biri – soliq risklarini boshqarish hisoblanadi. Soliq risklarini boshqarish orqali soliq tizimida mavjud, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan soliq tavakkalchiliklari darajasi qisqartiriladi yoki bartaraf qilinadi.

Mazkur ўкув қўлланма O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan o'quv rejasi, namunaviy hamda ishchi o'quv dasturlar asosida tayyorlangan. Ushbu o'quv adabiyoti 70410201-Soliqlar va soliqqa tortish(tarmoqlar va faoliyat turlari bo'yicha) magistratura mutaxassisligi boyicha ta'lim olayotgan magistrantlar uchun ўкув қўлланма sifatida tavsiya etiladi.

Ўкув қўлланма 12 bobdan iborat bo'lib, unda "Soliq riski va uni boshqarish" fanining mazmuni, predmeti va mohiyati, uning maqsadi va vazifalari; soliq risklari: tushunchasi, ma'nosi, yuzaga kelish omillari; makrodarajada soliq risklarini tasniflash; makro darajada soliq risklarini boshqarish vositalari kabi mavzular o'z aksini topgan.

MUNDARIJA

So'z boshi..		3
1-BOB.	"SOLIQ RISKLARI VA ULARNI BOSHQARISH" FANIGA KIRISH..	4
1.1.	"Soliq risklari va ularni boshqarish" fanining predmeti, obekti va metodlari	4
1.2.	"Soliq risklari va ularni boshqarish" fani boshqa fanlar bilan o'zaro aloqasi..	6
1.3.	Soliq elementlari va funksiyalari	7
1.4.	Soliq risklarini boshqarish ahamiyati va zarurligi	8
2-BOB.	SOLIQ RISKLARINI BOSHQARISH JARAYONING HUQUQIY ASOSLARI..	13
2.1.	Soliq risklarini boshqarish mexanizmining huquqiy asoslarini yaratishda O'zbekiston huquq tizimini o'rni va ahamiyati	13
2.2.	Soliq riskini boshqarish tizimida soliq huquqiy munosabatlar..	16
2.3.	Soliq risklarini boshqarish jarayonida yuzaga keluvchi soliq munosabatlarida soliq to'lovchilar hamda soliq agentlarining huquq va majburiyatlari..	18
2.4.	Soliq risklarini boshqarish jarayonida yuzaga keluvchi soliq munosabatlarida soliq organlarining huquq va majburiyatlari.......	21
3-BOB.	SOLIQ RISKLARI VA ULARNI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI..	27
3.1.	Soliq munosabatlarida "risk" tushunchasi va uning iqtisodiy mohiyati..	27
3.2.	Risklarining umumiy klassifikatsiyasi..	29
3.3.	Davlatning soliq risklari tushunchasi va uning mohiyati................	30
3.4.	"Soliq risklarini boshqarish" tushunchasi va uning mohiyati..........	32
4-BOB.	SOLIQ RISKLARINI DIAGNOSTIKASI: IDENTIFIKATSIYA VA BAHOLASH..	38
4.1.	Soliq risklari diagnostikasi va uning mohiyati................................	38
4.2.	Soliq risklarini identifikatsiya qilish: soliq risklarini tavsiflash va guruhlash..	40

4.3.	Diagnozostika jarayonida soliq risklarini baholashning zarurligi...	42
5-BOB.	**SOLIQ RISKLARINI SIFATLI BAHOLASH USULLARI......**	49
5.1.	Soliq risklarini baholashga nisbatan sifatli yondashuv va uning o'ziga xos xususiyatlari..........	49
5.2.	"Intervyular tashkil qilish" hamda "Ekspert baholash" usullari va ularning mazmuni..........	51
5.3.	"Delphi" hamda "Komissiya" usullari va ularning boshqa usullardan farqli jihatlari..........	53
5.4.	"Aqliy hujum", "Stsenariy tahlili" va "Nima bo'ladi, agar?" usullari hamda ularning boshqa usullardan farqli jihatlari..............	54
6-BOB.	**SOLIQ RISKLARINI MIQDORIY BAHOLASH USULLARI..........**	60
6.1.	O'zbekiston Respublikasida soliq risklarini anqlash, soliq risklari darajasini baholash amaliyoti..........	60
6.2.	Soliq risklari darajasini moliyaviy koeffitsiyentlar usuli vositasida baholashning o'ziga xos jihatlari..........	62
6.3.	"Sezuvchanlikni tahlil qilish", "Imitatsion modellashtirish (Monte-Karlo usuli) usullardan soliq risklarini baholashda foydalanish imkoniyatlari..........	66
6.4.	"Risk indekslari", "Chastota-ehtimol egri chiziqlari" usullari va ularning o'ziga xos xususiyatlari..........	68
7-BOB.	**MAKRODARAJADA SOLIQ TAHLILI ORQALI SOLIQ RISKLARINI ANIQLASH VA ULARGA BAHO BERISH......**	73
7.1.	Makro va mikro darajada soliqlarni tahlil qilish uslubiyati............	73
7.2.	To'g'ri soliq tushumlari prognoz ko'rsatkichlariga nisbatan yig'iluvchanlik darajasi tahlili..........	79
7.3.	Egri soliq tushumlari prognoz ko'rsatkichlariga nisbatan yig'iluvchanlik darajasi tahlili..........	81
7.4.	Resurs soliq tushumlari prognoz ko'rsatkichlariga nisbatan yig'iluvchanlik darajasi tahlili..........	83
7.5.	Soliqlarni korrelatsion va regression usullar vositasida soliqlarni tahlil qilish..........	86
8-BOB.	**SOLIQ RISKLARINI BOSHQARISH JARAYONI..................**	101
8.1.	Soliq risklarini boshqarish tizimi va tamoyillari..........	101
8.2.	Soliq risklarini boshqarishning huquqiy, tashkiliy, farmoyish, intizomiy va psixologik usullari..........	104

8.3.	Soliq risklarini boshqarishning iqtisodiy, ijtimoiy, texnik va ilmiy – amaliy usullari..	105
8.4.	Soliq risklariga ta'sir qilish usullari va ularning mohiyati..............	107
9-BOB.	**SOLIQNI PROGNOZLASH ORQALI DAVLAT TOMONIDAN SOLIQ RISKLARINI BOSHQARISH.............**	115
9.1.	"Soliq prognozi" tushunchasi va uning mohiyati..............................	115
9.2.	Soliq prognozi turlari va ularning farqli jihatlari..............................	117
9.3.	Soliqni prognoz qilishda qo'llaniluvchi asosiy modellashtirish usullari..	121
9.4.	Soliqlarni prognoz qilish va ular asosida soliq risklarini aniqlash....	124
10-BOB.	**SOLIQ NAZORATI VOSITASIDA SOLIQ RISKLARINI BOSHQARISH...**	138
10.1.	"Soliq nazorati" va uning mohiyati...	138
10.2.	Kameral soliq tekshiruvi jarayonida soliq risklarini aniqlash va ularni boshqarish..	139
10.3.	Sayyor soliq tekshiruvi va soliq auditi jarayonida soliq risklarini aniqlash va ularni boshqarish..	141
10.4.	Soliq tekshiruvi materiallarini ko'rib chiqish jarayonida soliq risklarini aniqlash va ularni boshqarish..	145
10.5.	Soliq monitoringi va uning soliq risklarini yuzaga kelish ehtimolini kamaytirishdagi ahamiyati..	150
11-BOB.	**SOLIQ TO'LOVCHILARNI, SOLIQ SOLISH OBEKTLARINI HAMDA SOLIQ SOLISH BILAN BOG'LIQ OBEKTLARNI HISOBGA QO'YISH VA HISOBINI YURITISH ORQALI SOLIQ RISKLARINI BOSHQARISH..**	159
11.1.	Davlat soliq xizmati organlarida soliq to'lovchilarni hisobga olinishini ta'minlash vozitasida soliq risklriga ta'sir qilish............	159
11.2.	Soliq solish obektlarini hamda soliq solish bilan bog'liq obektlarni hisobga qo'yilishini ta'minlash orqali soliq risklarini qisqartirish...	161
11.3.	Soliq idoralarining boshqa muassasa va tashkilotlar bilan soliq obektlarni to'liq hisobga qo'yilishini ta'minlash borasidagi hamkorligi...	163
11.4.	Soliq to'lovchining soliq majburiyatlarini bajarilish jarayonini hisobini yurtish hamda axborot xavsizligini ta'minlash orqali soliq risklarlarini yuzaga kelish ehtimolini kamaytirish..............................	166

12-BOB.	SOLIQ QONUNCHILIGINI BUZGANLIK UCHUN JAVOBGARLIK. JINOIY VA MA'MURIY JAVOBGARLIKKA TORTISH...	176
12.1.	"Soliqqa oid huquqbuzarlik" tushunchasi va uning soliq riskini yuzaga keltiruvchi omil sifatidagi mohiyati........................	176
12.2.	Soliqqa oid huquqbuzarliklar sodir etganlik uchun O'zbekiston Respublikasi soliq kodeksida belgilangan jazo choralari va ularning soliq risklarini boshqarishdagi ahamiyati........................	179
12.3.	Soliqqa oid huquqbuzarliklar sodir etganlik uchun O'zbekiston Respublikasi ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksida belgilangan jazo choralar va ularning soliq risklarini boshqarishdagi ahamiyati..	187
12.4.	Soliqqa oid huquqbuzarliklar sodir etganlik uchun O'zbekiston Respublikasi jinoyat kodeksida belgilangan jazo choralar va ularning soliq risklarini boshqarishdagi ahamiyati........................	188
	GLOSSARIY..	197
	TESTLAR..	205
	FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROYXATI..............	218